

УКРАЇНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ ім. М.П.ДРАГОМАНОВА

На правах рукопису

ПІОНТКІВСЬКА Галина Станіславівна

ШЛЯХИ ПІДВИЩЕННЯ
ЕФЕКТИВНОСТІ НАВЧАННЯ ПРАВОПИСУ
УЧНІВ МОЛОДШИХ КЛАСІВ
ДОПОМІЖНОЇ ШКОЛИ

ІЗ.00.03 – спеціальна педагогіка

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

НБ НПУ

імені М.П. Драгоманова

100313653

Київ - 1993

Дисертація в рукопис.

Робота виконана в Київському державному педагогічному інституті ім.М.П.Драгоманова.

Науковий керівник – кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник
ВАВІНА Людмила Сергіївна

Офіційні опоненти – доктор філологічних наук, професор
ПЛУЖ Марія Яківна
кандидат педагогічних наук, доцент
ТАРАСЕНКО Надія Василівна

Провідна установа: Інститут психології АПН України

Захист відбудеться "15" березня 1994 р.
на засіданні спеціалізованої вченої ради К ОІ. 33.02 в
Українському державному педагогічному університеті ім.
М.П.Драгоманова /252030, м.Київ, вул. Пирогова, 9/.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Українського державного педагогічного університету ім. М.П.Драгоманова.

Автореферат розісланий "14" лютого 1994 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

СИНЬОВА Є.П.

Актуальність дослідження. Підвищення ефективності процесу засвоєння мовних знань та мовленнєвих умінь завжди було предметом спеціальних досліджень проблем навчання розумово відсталих дітей /А.К.Аксьонова, Н.М.Бєрська, Л.С.Вавіна, В.В.Воронкова, М.Ф.Гнезділов, Д.А.Гордієнко, Г.М.Дульнев, В.Г.Метрова, З.Н.Смірнова, Т.К.Ульянова, М.П.Феофанов, ж.І.Шиф та ін./ . Це обумовлюється тим суттєвим значенням, яке надається вивченню рідної мови в системі навчання, виховання та реабілітації осіб з інтелектуальними вадами.

Серед актуальних питань даної проблеми особливо важливе місце посідає формування в учнів навичок правопису. На актуальність цього питання наголошують й спеціалісти викладання російської, української та інших мов у допоміжній школі /А.К.Аксьонова, Й.Амбрукайтис, Л.С.Вавіна, В.В.Воронкова, М.Ф.Гнезділов, Т.К.Ульянова, С.А.Цоріонов, М.М.Шостак та ін./ . Як відомо, внаслідок недостатності аналітико-синтетичної діяльності в обмеженого попереднього мовленнєвого досвіду учні допоміжної школи в процесі опанування грамотним письмом звязують певних утруднень, подолання яких не завжди буває успішним. Недостатньо дослідженим виявляється використання в подоланні цих утруднень розумово відсталих учнів орфографічного проговорювання та пояснення-міркування /коментування/, які багатьма авторами /Є.О.Адемович, А.К.Аксьонова, В.В.Воронкова, Г.І.Горська, С.А.Лисенкова, Л.К.Назарова та ін./ визнаються достатньо продуктивними.

Будучи кінестетичними подразниками мовних органів, "базельним компонентом" другої сигнальної системи /Л.С.Виготський, І.П.Павлов, І.М.Сеченов/, проговорювання та коментування в системі інших методичних прийомів можуть допомогти розумово відсталим дітям у початковий період навчання розвинути й уточнити слухове сприймання та усвідомити на цій основі звукову структуру слів під час їх запису. Акцентування уваги учнів на мовнорухових відчуттях під час запису слів вважається одним з ефективних компенсаторних засобів й у навченні нормальних дітей.

Успішність використання проговорювання та коментування в процесі засвоєння орфографії значною мірою обумовлена рівнем розвитку в учнів, таких важливих передумов опанування грамотним письмом, як усвідомлення звукової структури слова, послідовності звуків у слові, його лексичного значення /Р.М.Боскіс, Р.Є.Левіна, Л.К.Назарова, Л.О.Новікова/, що має вирішальний вплив на формування орфографіч-

них узгальнень. Проте сформованість таких передумов в учнів допоміжної школи вивчалася недостатньо, як і залежність від них успішності формування правописних навичок. Викладене вище обумовило вибір теми й напрямку даного дослідження.

Об'єктом дослідження є процес навчання української мови учнів молодших класів допоміжної школи.

Предмет дослідження - формування у розумово відсталих школярів навичок грамотного письма.

Його метою є розробка ефективних корекційних прийомів навчання учнів молодших класів орфографічно грамотного письма.

Гіпотеза дослідження полягала в тому, що ефективність оволодіння розумово відсталими учнями грамотним письмом суттєво підвищиться, якщо в системі корекційної роботи по формуванню у них орфографічних навичок забезпечувати передумови засвоєння правопису, в основі яких лежить аналітико-синтетична діяльність, що відбувається в процесі орфографічного проговорювання і пояснювального міркування /коментування/.

У дослідженні поставлені такі завдання:

1/ вивчити розробленість предмета дослідження в загальній і спеціальній літературі;

2/ проаналізувати рівень сформованості в учнів допоміжної школи первинних передумов грамотного письма та якості грамотності;

3/ апробувати ефективність використання в системі роботи по формуванню в учнів молодших класів грамотного письма орфографічно-го проговорювання і пояснювального міркування;

4/ розробити рекомендації з методики введення проговорювання і коментування в навчальний процес на уроках української мови.

Дослідження проводилось протягом 1988-1991 рр. Ним було охоплено більше 550 учнів 1-3-х, 5-х, 7-х класів 1-П-го відділень допоміжних шкіл Києва та Київської області. Учні, які були охоплені дослідженням, мали діагноз "олігофренія ступеня дебільності".

Теоретичну основу дослідження становлять досягнення дефектологічної науки, загальної і спеціальної методики навчання учнів рідної мови, корекції й розвитку їх мовлення, здійснення диференційованого навчання розумово відсталих школярів, а також положення фізіологічної науки про роль мовнорухової сфери в оволодінні такою складною діяльністю, якою є написання слів.

Методи дослідження: теоретичний аналіз загальної і спеціаль-

ної літератури з проблемами дослідження; цілеспрямоване спостереження за діяльністю вчителів та учнів на уроках мови в школах з українською і російською мовами навчання; вивчення продуктів практичної діяльності учнів, шкільної документації; педагогічний експеримент; кількісний і якісний аналіз одержаних даних.

Наукова новизна і теоретичне значення дослідження полягає в тому, що в результаті його проведення виявлена залежність орфографічної грамотності учнів допоміжної школи від рівня сформованості у них первинних передумов грамотного письма; удосконалені зміст і методика підготовки учнів до оволодіння правописом; науково обгрунтована можливість досягнення стійкої грамотності учнів шляхом використання в системі методичних прийомів навчання правильного письма проговорювання і коментування. Матеріали дослідження сприятимуть подальшому удосконаленню методики навчання розумово відсталих учнів української мови, конкретизують шляхи корекційного впливу, спрямованого на подолання утруднень правопису.

Практичне значення дослідження полягає в тому, що його матеріали і методичні рекомендації конкретизують корекційну спрямованість уроків української мови на подолання типових утруднень учнів допоміжної школи в опануванні грамотним письмом. Цьому сприятимуть розроблений в дослідженні зміст спеціальної підготовки учнів до вивчення правил правопису й включення в систему роботи по формуванню орфографічних навичок проговорювання та пояснювального міркування.

Апробація і впровадження результатів. Основні матеріали і результати дослідження доповідались і обговорювались на X науковій сесії по дефектології /Москва, 1990р./, на вузівських звітних наукових конференціях КДП ім. М.Драгоманова /Київ, 1989-1992 рр./, на засіданнях кафедри олігофренопедагогіки КДП ім. М.Драгоманова /Київ, 1989-1991 рр./, на педагогічних радах допоміжних шкіл №16 Києва і Великополовецької Київської області /1990-1992 рр./. Матеріали дослідження автор висвітлював також у лекціях для студентів дефектологічного факультету.

На захист виносяться такі основні положення:

I. Обгрунтоване необхідність проведення на етапі навчання розумово відсталих учнів грамоти /I-2кл./ корекційно-пропедевтичної роботи з метою підготовки до засвоєння правопису. Акцент в ній робиться на досягненні чіткості звуко-буквеного і складового аналізу слова, розвиткові цілеспрямованого спостереження мовних фактів та їх практичному узагальненні.

2. Використання орфографічного проговорювання та коментування в системі методичних прийомів забезпечує ефективність формування в учнів допоміжної школи навички фонетично правильного письма і письма за правилом. Застосування цих прийомів відповідає природнім законам, рясностям поступового переведення зовнішнього проговорювання у "внутрішнє" мовлення.

СТРУКТУРА І ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

Дисертація складається із вступу, трьох розділів, висновків, списку використаної літератури. У тексті наводиться 16 таблиць і 12 малюнків-діаграм.

У вступі обґрунтовується актуальність дослідження, визначені його об'єкт і предмет, мета, завдання, розкриті гіпотеза, теоретичне та практичне значення, висвітлені форми впровадження і впровадження результатів у практику, представлені основні положення, що виснені на захист.

У першому розділі - "Пошуки шляхів підвищення грамотності письма учнів у науково-педагогічних дослідженнях і шкільній практиці" - на основі огляду загальної і спеціальної педагогічної, психологічної і методичної літератури, аналізу практики розглядаються виявлені у дослідженнях шляхи формування в учнів масової і допоміжної шкіл грамотного письма, показана актуальність таких пошуків, їх результативність і невикористані можливості.

Дослідження шляхів підвищення грамотності письма молодших учнів масової школи присвячені роботи М.Л.Закожурнікової, В.Ф.Іванової, М.М.Китаєва, Н.П.Канонікіна, В.О.Кустарьової, Н.М.Лебедева, Г.В.Міловидової, Л.К.Назарової, С.П.Редозубова, М.С.Рожественського, Т.Г.Рамзаєвої, В.М.Смірної, Н.О.Щербакіної та інших. У працях Д.М.Богоявленського, Л.І.Божович, Г.Г.Граник, С.В.Гур'янова, С.Ф.Жуйкова, Н.О.Менчинської та інших зроблені спроби розкрити механізм формування орфографічних навичок у вчителів. У багатьох дослідженнях простежується думка про ефективність використання в процесі формування в учнів орфографічних навичок різноманітних опорних засобів, які допомагають усвідомити написання слова. Бажливе місце відводиться орфографічному проговорюванню та поясненню-міркуванню /коментуванню/ під час письма.

У дослідженні Л.К.Назарової встановлено залежність опанування орфографічними вміннями від рівня розвитку в учнів масової школи первинних передумов грамотного письма. До таких Л.К.Назарова відносить наявність у дітей умінь аналізувати звукову структуру слова.

своєчасний розвиток яких зумовлює в подальшому утворення чітких уявлень про складово-орфографічну структуру та лексико-морфологічний склад слова. Ці вміння й уявлення в сукупності становлять ту первинну основу, на якій формуються орфографічні навички.

До актуальних питань навчання розумово відсталих дітей мови багато авторів правомірно відносять формування умінь застосовувати вивчені правила на практиці. Розробці цього питання спеціальна увага приділяється в роботах методистів-дефектологів А.К.Аксьонової, Н.М.Барської, В.В.Воронкової, Л.С.Вавіної, М.Ф.Гнезділова, В.М.Смірнкової, Т.К.Ульянової та ін. Окремі автори /В.В.Воронкова, Л.С.Вавіна, І.Г.Єременко і В.Є.Турчинська/ вивчали готовність розумово відсталих першокласників до вивчення рідної мови, розкрили її недоліки та специфічні особливості. Однак не досліджували шляхів коригування цієї важливої передумови грамотного письма. Не знайшла досить повного розкриття й методика формування у дітей саме орфографічних навичок. Серед ефективних видів роботи на уроках мови автори /В.В.Воронкова, І.В.Колоситкіна, Т.К.Ульянова та ін./ називають проговорювання та коментування, але спеціальних досліджень, в яких би була показана ефективність використання засобів у навчанні розумово відсталих дітей, не виявлено.

Між тим у загальній методиці навчання мови вони кваліфікуються як прийоми "посилення мовних кінестезій", доводиться ефективність їх використання для формування в учнів навички самоконтролю під час письма /дослідження Є.О.Адемович, Н.П.Канонікіна, Л.К.Назарової, Н.О.Щербакіної та ін./, підвищення якості грамотного письма /Л.К.Назарова, С.М.Лисенкова та ін./.

Актуальність викладеної проблеми для практики та її недостатня методична розробленість зумовили вибір теми даного дисертаційного дослідження.

У другому розділі - "Стан орфографічної грамотності учнів молодших класів допоміжної школи" - розкривається зміст та результати констатуючого експерименту. Його мета - вивчення якості грамотності письма учнів і встановлення можливих ліній залежностей виявлених недоліків від рівня розвитку первинних передумов грамотного письма.

Конкретними завданнями даного етапу дослідження були:

1. Виявити рівень сформованості в учнів елементарних мовних узагальнень, знання вивчених правил правопису та умінь їх застосо-

вувати при поясненні орфограм.

2. Вивчити якість грамотності письма учнів допоміжної школи.

Обстеженням були охоплені учні 3-х класів. З метою встановлення специфічних особливостей утруднень і стійкості виявлених помилок у письмі розумово відсталих школярів аналогічне обстеження проведене в 5-х та 7-х класах допоміжної школи.

Дослідження здійснювалось індивідуально в лабораторних умовах та фронтально в класі і передбачало виконання учнями 6 блоків завдань, які при необхідності деталізувалися, уточнювалися та диференціювалися. Всі завдання давалися в усній та писемній формі. Відповіді школярів дослівно фіксувалися у протоколах, при цьому відзначалися види запропонованої допомоги і результати її використання.

У відповідності з поставленими завданнями дослідження передбачало два етапи.

На I етапі учням пропонувалося виконати індивідуально 3 блоки завдань, за допомогою яких виявлявся рівень сформованості початкових мовних узагальнень, умінь аналізувати слова за їх звуко-буквеною, складовою і морфемною структурою, впізнавати вивчені орфограми і пояснювати їх написання.

На II етапі було також використано 3 блоки завдань з метою вивчення стану грамотності учнів під час списування, письма на слух, письмового переказу, щоб встановити типовість орфографічних помилок та фактори, що спричинили їх. Використовувався один і той же текст, обсяг і складність якого варіювались для кожного класу.

На основі аналізу й узагальнення одержаних результатів зроблена спроба погрупувати учнів на основі виявленої у них залежності помилковості письма від рівня сформованості первинних передумов та елементарних орфографічних узагальнень. При цьому ми враховували їх індивідуально-типологічні особливості. Виділені чотири групи учнів, характеристика яких повно представлена в дисертації. Там визначені й напрямки корекційно-формуючого навчання учнів кожної із груп, які були реалізовані в експериментальній методиці.

Найменшу кількість учнів /12,5%/ становила перша група, найбільш чисельна - третя група /37,5%/. Однакову кількість учнів віднесено до другої й четвертої груп - по 25%.

Результати виконання ними всіх завдань представлені у таблиці I.

Розподіл учнів по групах
за результатами виконання завдань

Групи учнів	Кількість учнів /у середньому в %/, які вико- нали такі блоки завдань:		
	звукo-буквeний аналіз слів	складово-орфографіч- ний аналіз слів	лексико-морфоло- гічний аналіз слів
I	73,3	88,9	100,0
II	61,7	61,1	83,3
III	41,1	51,5	55,0
IV	13,3	7,8	14,4

Як свідчать дані таблиці, переважна більшість учнів I групи /від 73,3% до 100%/ виконали всі три блоки завдань без особливих утруднень. Можна констатувати, що ця група більш-менш достатньо готова до оволодіння правописом, оскільки має в цілому збережений фонематичний й лексико-семантичний аналіз. Упорядкування вимови системи мовних узагальнень. У представників II групи деякі завдання викликали труднощі, але в цілому з ними справилися від 61,1% до 83,3% учнів. Учні цієї групи потребують удосконалення фонетико-фонематичної та вербальної готовності. Учнім III групи були доступні лише деякі види завдань, що й позначилося на їх результатах. Представники IV групи виконали окремі завдання, але при цьому більшість з них не розуміли. Таких виявлено неогранічено – від 7,8% до 14,4% учнів. Для учнів обох груп характерні обмеженість мовленнєвого досвіду, недосконалість фонетико-фонематичної і лексико-граматичної системи, неусвідомленість правил правопису і невміння користуватися ними.

Закономірно, що ці результати відобразились й на грамотності письмових робіт учнів.

Учні I групи /від 1,5% до 2,9%/ допустили набагато меншу кількість помилок, ніж більше /від 5,9% до 8,1%/ було таких учнів у II групі. Від 17,2% до 29,2% представників III групи вже зросли орфогра-

фічні помилки. Найбільше помилок виявлено в учнів ІУ групи /від 34,6% до 48,5%/ . Слід відзначити, що учні І групи списували текст загаді без помилок, а при виконанні інших видів робіт помилки спостерігалися в поодиноких випадках, що, звичайно, свідчило про достатній рівень їх готовності до опанування правописом. Невелика кількість учнів /5,9%/ допустила помилки при списуванні й у ІІ групі. Найбільше помилок було в учнів ІІІ-ІУ груп. У зв'язку з тим, що первинна основа грамотного письма у представників цих груп виявилася вкрай недосконалою, а навчальні можливості відносно низькими, їх самостійне письмо характеризувалося великою кількістю помилкових написань, зумовлених саме фонетико-фонематичним недорозвитком.

Виявлено, що якість оволодіння правописом у розумово відсталих школярів, як і у нормальних, знаходиться у прямій залежності від розвитку таких передумов, як стан фонематичного сприймання, рівень умінь здійснювати звуко-буквений аналіз, уявляти складову структуру слова, розуміти його лексичне значення та морфемний склад. Ті учні допоміжної школи, у яких, завдяки більш збереженому інтелекту та більш розвиненій фонетико-фонематичній системі, в дошкільний період або на перших роках навчання спонтанно сформувалась звукова основа письма, значно краще оволодівали і правописом /представники І і ІІ групи/. Учні, у яких така основа була недорозвиненою, звязували значних труднощів в оволодінні правописом /ІІІ і ІУ групи/.

Як показали результати констатуючого етапу дослідження, в учнів допоміжної школи недостатньо формується мовленнєвий досвід, необхідний для здійснення тих елементарних мовних узагальнень, які забезпечують розуміння правил правопису та їх усвідомлене застосування.

Учителі початкових класів, як правило, звертають недостатню увагу на цілеспрямовану підготовку учнів до вивчення правил правопису. Не акцентується необхідність такої роботи в діючих програмах та методичних посібниках по навчанню розумово відсталих учнів грамоти та правил правопису.

Проведене констатуюче дослідження дозволяє зробити висновок про необхідність проведення спеціальної корекційно-пропедевтичної роботи, спрямованої на підготовку учнів до опанування орфографічно грамотним письмом.

У третьому розділі - "Система роботи на формування у учнів молодших класів навичок грамотного письма" - представлено методику та

результати дослідного навчання.

На основі аналізу дидактико-методичних принципів загальної й спеціальної методики навчання мови, враховуючи своєрідність фонетико-фонематичного розвитку і особливості пізнавальної діяльності розумово відсталих дітей, сформульований ряд принципових вимог, у відповідності з якими була розроблена система експериментальної роботи, а саме:

- реалізація основних завдань навчання грамоти у взаємозв'язку з цілеспрямованим розвитком в учнів виявлених прогалин в готовності до опанування грамотним письмом;

- спрямування корекційної роботи на удосконалення в учнів на всіх роках навчання фонетико-фонематичної підготовленості до вивчення орфографічного матеріалу;

- забезпечення активного розвитку в учнів умінь під час проговорювання слів проводити спостереження над звуками, словами, їх морфемними елементами та лексичним значенням з наступним узагальненням у слові та правилі;

- спеціальне педагогічне керівництво діяльністю учнів по застосуванню засвоєних правил правопису, зокрема шляхом використання в процесі запису слів пояснювального міркування /коментування/.

Експериментальне дослідження здійснювалося в період навчання учнів грамоти /1-2 класи/ та під час вивчення у 3 класі двох найбільш складних для засвоєння граматичних тем - "Правопис ненаголошених голосних" і "Правопис сумнівних приголосних".

При розробці методики дослідження ми орієнтувалися на результати вивчення учнів учителями, дані про їх мовленнєвий розвиток, а також виявлені під час констатуючого етапу дослідження труднощі, які зазнавали учні при письмі. Розробляючи систему прийомів та вправ, ми використовували опубліковані праці М.С.Рожественського, Л.К.Назарової, А.А.Зацепіної та Є.О.Адамович, С.М.Лисенкової, М.Ф.Гнезділова, А.К.Аксьонської, В.В.Воронкової та інших, адаптуючи потрібний матеріал до завдань дослідження. Був також вивчений і проаналізований багаторічний досвід роботи по використанню елементів передумового навчання у формуванні в учнів навичок грамотного письма вчителями початкових класів Київської допоміжної школи-інтернату №6.

Дослідження передбачало два етапи - підготовчий і основний.

Підготовчий етап. Метою даного етапу був коригуючий розвиток

в учнів основних передумов грамотного письма.

Як було виявлено, найбільш типовим для більшості розумово відсталих учнів як молодших, так і старших класів є недосконалий аналіз звукової структури слів, який обумовлюється порушеннями фонематичних процесів, недорозвитком довільної уваги та мовленнєвого досвіду, низьким загальним розвитком учнів.

Багатьма дослідниками /Р.М.Боскіс, Р.Є.Левіна, О.Р.Лурія, Л.К.Назерова/ було встановлено, що при неповноцінній вимові не можуть правильно формуватися точні звукові образи слів, що вторинно позначається на якості письма учнів.

Оскільки з недоліками звукового аналізу пов'язані труднощі подальшого розвитку орфографічних узагальнень, найбільша увага у підготовчий період /1-2 класи/ зверталась на досягнення у них чіткого звукового аналізу.

З цієї метою широко використовувалися такі засоби підсилення звуко-буквеного аналізу:

- виховання чіткої вимови слова в цілому, потім повільно по складах, при необхідності - виправлення вимови окремих звуків;
- вимова різноманітних складових структур із сполучень приголосного з вивченими голосними;
- проговорювання складів і слів під час викладу з букв різної звуку, під час запису.

Участь зовнішнього артикулювання в процесі усного аналізу і запису слів сприяла уточненню звукової структури складів і слів, закріпленню їх образів у пам'яті учнів.

У комплексі з цим використовувалося систематичне передуюче ознайомлення учнів з групами слів, об'єднаних за морфологічною ознакою /наприклад, споріднених слів: повар, варення, варив, заварка, заварив; різних форм слова: вода-води, зерно-зерна/. Одночасно активно реалізувалось виховання в них звички уважно слухати мову вчителя, вслуховуватись в неї і повторювати за вчителем звуки, склади, слова, речення: слухати і усно переказувати невеликий текст; зв'язно розповідати зміст розглянутих простих малюнків.

Особлива увага зверталась на ознайомлення учнів з тими фонетичними знаннями, які мають суттєве значення для спланування як читання, так і письмового письма. До них відносяться: роль голосного в утворенні складу, поняття про "твердість"- "м'якість" приголосних, значення голосної в слові /розміщення нерозлогого - монотонного складу, значення зв'язки /вимова зв'язки/.

кої мови для першого класу допоміжної школи. Між тим вони складають ядро фонетико-орфографічної пропедевтики. Чітке уявлення про звукову форму слова, усвідомлення його структурних компонентів необхідні не тільки для того, щоб сприймати і розрізняти на слух, правильно вимовляти, використовувати слово в мовленні, а й для оволодіння його правильним написанням та розв'язання багатьох інших граматичних завдань.

В дисертації розкриваються основні види використаних з цією метою вправ і методичних прийомів, в результаті застосування яких в учнів формувалась готовність до оволодіння правилами правопису.

В комплексі з проговорюванням слів по складах на даному етапі був застосований методичний прийом звірення написаного по складах. Участь у письмі зорового та мовнорухового аналізаторів сприяла вихованню в учнів орфографічної пильності, а також формувала у них універсальну схему перевірки написаного — "говорю по складах + слухаю всі звуки + пишу, звіряючи по складах".

Основний етап. Метою і змістом основного етапу було визначення найбільш ефективних прийомів формування в учнів правильного письма. Припускалось, що такими ефективними прийомами можуть бути проговорювання і коментування як поширені прийоми посилення "мовних кінестезій" /І.П.Павлов/, які є матеріальною /чуттєвою/ основою мислення і мовлення, отже, беруть активну участь у процесах пам'яті, сприйняття мови, її аналізі, читанні, письмі.

На основному етапі вирішувалися два взаємозв'язаних і взаємобумовлених завдання: 1/ сформувати в учнів установку на обов'язкову перевірку свого письма орфографічним проговорюванням; 2/ навчити їх користуватися прийомом пояснення-міркування при застосуванні вивчених правил.

В ході реалізації першого завдання проговорювання було одначено засобом навчання учнів контролювати запис слів і методичним прийомом засвоєння фонетичних написань. Даний прийом найбільш широко застосовувався на першому-другому роках навчання учнів допоміжної школи, коли відповідно до програми вони саме записують такі слова, написання яких перевіряється вимовою. Дітей навчали використовувати орфографічне проговорювання під час запису складів і слів, щоб виробити вміння писати без пропусків, заміні і перестановок букв. При цьому досягалося, щоб проговорювання стало органічним компонентом процесу письма, оскільки лише за цієї умови в учнів

може бути сформована навичка правильного письма.

На даному етапі спеціальна увага приділялась підготовці учнів 1-2 класів до використання коментування шляхом включення в процес списування і письма на слух часткового пояснення написання окремих слів /наприклад, з великої букви/.

Починаючи з вивчення в 3 класі правила перевірки ненаголошених голосних, а потім сумнівних приголосних, учнів навчали усно міркувати з приводу способу перевірки цих орфограм.

Включення пояснювального міркування здійснювалося після того, як у більшості учнів експериментальних класів почала з'являтися установка на необхідність перед записом слова уточнити його звуковий склад шляхом проговорювання. При зустрічі зі словами, у корені яких було, наприклад, ненаголошене голосне, багатьох не задовольняло проговорювання і виникала необхідність у використанні іншого прийому - пояснення-міркування написання слова.

Коментування органічно входило в процес засвоєння правил, бо майже на всіх етапах його вивчення /методики А.К.Аксенової, Л.С.Івасіної, В.В.Воронкової, М.Ф.Гнезділова, Т.К.Ульянової/ передоачеться використання пояснень. При виконанні різних видів письмових вправ закріплювався правильний хід пояснення-міркування з приводу написання слова. Велика увага приділялась розвитку в учнів уміння знаходити в тексті слова на правило, що вивчається. Для цього використовувались різноманітні умовні позначення орфограм. Коментоване управління записом слів і речень систематично застосовувалось при виконанні різних варіантів тренувальних вправ.

Використання проговорювання і коментування поступово виробляло в учнів звичний спосіб перевіряти правильність свого письма і сприяло помітному поліпшенню їх грамотності, про що свідчать результати контрольних перевірок і порівняння їх з роботами учнів контрольних класів /див. мал. І/.

В учнів експериментальних класів на достатньому для їх навчальних можливостей рівні сформувалась первинна готовність до навчання грамоти, яке стало надалі надійною основою для оволодіння грамотного письма. Переважна більшість учнів навчилася правильно визначати звукову структуру слів, співвідносити її з буквеним позначенням. Введення передуючих знань про значення наголосу в слові й складозворчу роль голосних допомагало учням усвідомлювати складову структуру слів і правильно записувати більшість з них, корис-

гувчись орфографічним проговорюванням. У більшості учнів I-II груп /I відділення/ відзначався поступовий перехід зовнішнього проговорування у внутрішній план. Помітно зменшилась кількість орфографічних помилок у їх письмі.

Таким чином, розроблений нами зміст і методика навчання виявилися достатньо продуктивними у підготовці учнів до опанування грамотного письма.

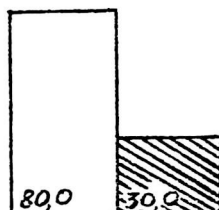
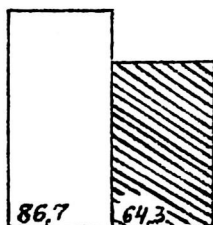
На цій основі було здійснено у 2-3 класах спеціальне навчання з використанням орфографічного проговорювання /"пишу як чую"/ та пояснення-міркування /"пишу за правилом"/. В контрольних класах навчання учнів проводилось за традиційною методикою навчання прописом.

У кінці навчального року учні експериментальних і контрольних класів виконували два види контрольних завдань: списування з орфографічним завданням і диктант. Їх результати подані на малюнку I.

Кількість учнів /в %/
експериментальних і контрольних класів,
які виконали контрольні завдань.

Списування

Диктант

- - учні експериментальних класів;
▨ - учні контрольних класів.

Мал. I

Як видно на малюнку, переважна більшість учнів експериментальних класів /86,7%; 80%/ успішно виконали контрольні завдання. В роботах по списуванню значно зменшилась кількість орфографічних помилок, в тому числі пропусків букв, складів, слів, змін, дописувань, спотворень слів. Максимальна кількість допущених помилок дорівнювала 9 проти 30 в контрольних класах. При цьому слід зазначити, що учні I-II груп не допустили жодної помилки

частину учнів, які без особливих зусиль здійснювали звуко-буквений, складовий і лексичний аналіз слів. В учнів 3-ої групи помилки зустрічалися в продинових випадках. І лише в учнів IV-ої групи, найбільш складній, зберігалися помилки, але в значно меншій кількості. Припускаємо, що у цієї частини учнів не всі компоненти готовності до засвоєння орфографії були достатньо сформовані.

При написанні диктанту більш високий рівень грамотності також показали учні експериментальних класів.

Успішність учнів експериментальних класів в оволодінні вміннями грамотно списувати і писати на слух була закономірним наслідком цілеспрямованої підготовчої роботи. Використання комбінованого прийому проговорювання й звірення слів сприяло розвитку у дітей точного звукового сприйняття слів, привчало їх до правильного способу списування, використання проговорювання і коментування як доступних прийомів безпомилкового запису слів. У результаті експериментального навчання поступово збагачувалось і зв'язне мовлення учнів, формувалась його граматична структура, про що свідчать уміння третьокласників писати перекази. Майже всі учні доречно користувалися опорними словами, складали поширені речення правильної синтаксичної конструкції, повно переказували зміст тексту. Таких успіхів не досягнули учні контрольних класів.

Результативність експериментального навчання дозволяє сформулювати ряд конкретних рекомендацій щодо організації роботи і методики навчання учнів молодших класів допоміжної школи грамотного письма. Найбільш вагомі з них:

- досягнення в процесі початкового навчання єдності зорового і слухо-артикуляційного сприйняття звукової структури кожного слова;
- здійснення передуючого ознайомлення першокласників з деякими фонетичними і морфологічними закономірностями української мови;
- використання орфографічного проговорювання і коментування в процесі написання після детального вивчення правил;
- систематичне формування в учнів уміння знаходити в слові орфограми на вивчені правила /орфографічної пильності/;
- використання різноманітних вправ для досягнення конкретної мети: розпізнати орфограму, застосувати правило, переключити увагу з одного орфографічного явища на інше і т.п.

Докладно ці та інші положення розкриті в дисертації.

При умові дотримання в навчальному процесі розроблених дидактико-методичних рекомендацій в учнів допоміжної школи можливо сфор-

мувати стійку навичку правильного письма, що сприяє значному підвищенню якості їх грамотності на наступних роках навчання.

Загальні висновки. Здійснене дослідження показало, що існуюча практика викладання української мови в допоміжній школі не вирішує повною мірою завдань навчання розумово відсталих учнів правопису, оскільки не приділяє належної уваги формуванню в них первинних передумов грамотного письма, орфографічної пильності та прийомів перевірки написаного. Недостатня чіткість слухового сприйняття, недосконалість аналітико-синтетичної діяльності, обмеженість мовленнєвого і сенсорного досвіду утруднює оволодіння орфографічно правильним письмом, застосування вивчених правил правопису.

Проведене констатуюче дослідження підтвердило відомі дані про те, що на час вступу до допоміжної школи діти мають різну готовність до навчання грамоти. Виявлені глибокі індивідуальні відмінності учнів, які кореняться в неоднаковій сформованості первинних передумов оволодіння грамотою, що в подальшому значно ускладнює формування правописних навичок. Через це у всіх видах письмових робіт учні допускають значну кількість орфографічних помилок.

У результаті констатуючого дослідження встановлена стійка залежність характеру допущених учнями помилок від рівня розвиненості їх фонетико-фонематичного сприймання. З урахуванням цього виділено чотири групи учнів, які характеризуються як за рівнем готовності до засвоєння правопису, так і за характером утруднень самостійного письма, обумовлених цим рівнем.

Однією з причин слабого оволодіння правописом встановлена недооцінка практикою та спеціальною методикою цілеспрямованого розвитку чіткості, звукового аналізу і засобів самоконтролю. Внаслідок цього граматико-орфографічні зв'язки формуються в учнів на неповноцінній чуттєвій основі, що обумовлює стійкість помилковості їх письма. Труднощі оволодіння правописом детермінуються слабкими можливостями учнів у зв'язних міркуваннях.

З урахуванням викладеного в експерименті була апробована дидактико-методична система навчання розумово відсталих учнів молодших класів допоміжної школи грамотного письма, яка передбачала такі взаємодоповнюючі напрямки: 1/ цілеспрямовану роботу по удосконаленню й розвитку в учнів 1-2 класів первинних передумов, необхідних для оволодіння орфографічно правильним письмом; 2/ використання як вербальної опори поскладового проговорювання слів, які підлягають ана-

лізу і запису; 3/ використання поскладового орфографічного проговорювання і пояснення-міркування як прийомів перевірки правильності свого письма.

Провідною ідеєю експериментального навчання є положення про те, що в засвоєнні правопису неабияку роль відіграє застосування мовних кінестезій: щоб дитина усвідомила послідовність звуків в слові під час його запису, слово повинно бути відтворене у моводіях, які є автоматичним зв'язком між словом почутим і словом побаченим /М.І.Минкі/. Це стимулює мовленнєву активність учнів, сприяє уточненню й збагаченню їх словникового запасу необхідними для пояснення синтаксичними одиницями та конструкціями.

Щоб підготувати розумово відсталих учнів до засвоєння орфографічно правильного письма, в початковий період їх навчання з метою розвитку повноцінного звукового аналізу широко застосовувалися спеціальні засоби підсилення мовних кінестезій, а також передуюче знайомство з рядом граматичних знань, обізнаність з якими попереджує помилковість письма.

У результаті в учнів експериментальних класів на достатньому рівні була сформована первинна основа для оволодіння навичкою грамотного письма. Принципово важливо, що вони засвоїли універсальну схему самостійного запису слова - "вимовляю слово по складах + вслухаюся у звуковий склад кожного слова + записую його під проговорювання", що в них формувалася установка на постійну перевірку свого письма. Поява в учнів первинного самоконтроля під час запису слів становила основу для розвитку в подальшому вміння регулювати своє письмо правилом, коли необхідно було використовувати пояснення-міркування. При цьому учні навчилися робити самостійний вибір потрібного засобу перевірки: поскладового проговорювання, коли слово записується так, як вимовляється, або пояснювального міркування, коли необхідно застосувати правило. Для цього вони змушені були визначити в слові орфограму, що сприяло вихованню в них "орфографічної пильності".

Наприкінці третього року навчання у переважній більшості учнів експериментального класу відмічена поява вторинного самоконтролю, який не був втрачений ними й в наступних класах.

Апробована система навчання молодших розумово відсталих школярів грамотного письма значно активізувала процес засвоєння орфографії завдяки використанню різноманітних видів учбової діяльності

Успішність учнів експериментальних класів при порівнянні з контрольними свідчить про дієвість та надійність використаної системи навчання.

Основний зміст дисертації відображений в таких публікаціях:

1. Исследование готовности к овладению грамотным письмом учащихся вспомогательной школы //Современные исследования по проблемам учебной и трудовой деятельности аномальных детей. Тезисы докладов Десятой научной сессии по дефектологии в г.Москве, 18-20 апреля 1990г. - М., 1990. - с. 181-182 /в соавторстве/.
2. Вивчення поетапності навчання правопису учнів допоміжної школи на практичних заняттях з спецметодики української мови //Соціально-психологічні проблеми професійної підготовки майбутнього вчителя. Тези доповідей і повідомлень міжвузівської науково-практичної конференції, 23-25 березня 1992 р. - К., 1992. - с. 368-369.
3. Формування навичок правопису в учнів молодших класів допоміжної школи //Наукові записки. Матеріали звітної-наукової конференції викладачів Київського державного педагогічного інституту ім. М.П.Драгоманова за 1991 рік. - К., 1992. - с. 218-219.